

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş.
GENEL ARAŞTIRMALAR

BİTKİSEL SIVI YAĞLAR SEKTÖR ARAŞTIRMASI

Mustafa TOSUN

GA/03-1-2

ARAŞTIRMA MÜDÜRLÜĞÜ

Ocak 2003

Ankara

İÇİNDEKİLER

	SAYFA NO
GİRİŞ	1
1. SEKTÖRÜN VE ÜRÜNÜN TANIMI	2
2. SEKTÖRÜN GELİŞİMİ VE MEVCUT YAPISI	7
2.1. SEKTÖRÜN GELİŞİMİ	7
2.2. SEKTÖRÜN MEVCUT DURUMU	8
3. ÜRETİM	11
3.1. ÜRETİM YÖNTEMİ	11
3.2. TÜRKİYE'NİN YAĞLI TOHUM POLİTİKALARI VE YAĞLI TOHUMLAR ÜRETİMİ.....	13
3.2. TÜRKİYE'NİN BİTKİSEL YAĞ ÜRETİMİ	18
4. TALEP	21
4.1. YURTIÇİ TALEP	21
4.2. TALEP TAHMİNİ.....	25
5. DIŞ TİCARET	26
5.1. İHRACAT	26
5.2. İTHALAT	28
5.3. DÜNYA BİTKİSEL YAĞ TİCARETİ.....	31
6. SONUÇ VE ÖNERİLER	34
KAYNAKÇA	37

TABLolar LİSTESİ

	SAYFA NO
TABLO 1 : RAFİNE BİTKİSEL YAĞ SEKTÖRÜ ÜRÜNLERİNE TSE TARAFINDAN VERİLEN STANDARTLAR.....	3
TABLO 2 : RAFİNE BİTKİSEL SIVI YAĞ SEKTÖRÜ ÜRÜNLERİNE AİT GÜMRÜK TARİFE İSTATİSTİK POZİSYON NUMARALARI ..	4
TABLO 3 : BİTKİSEL HAM VE RAFİNE YAĞ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN BÜYÜK FİRMALARIN KURULU KAPASİTE VE KURULUŞ YERLERİ (TON/GÜN)	9
TABLO 4 : SEKTÖRÜN HAMMADDE VE ÜRÜNLERİNE UYGULANAN GÜMRÜK VERGİSİ ORANLARI (%)......	17
TABLO 5 : TÜRKİYE’NİN YILLAR İTİBARIYLA HAM YAĞ ÜRETİMİ (TON)	19
TABLO 6 : YILLAR İTİBARIYLA BİTKİSEL RAFİNE YAĞ ÜRETİM MİKTARLARI (TON)......	20
TABLO 7 : YILLAR İTİBARIYLA BİTKİSEL SIVI YAĞLAR YURTIÇI TÜKETİM MİKTARLARI (TON)......	22
TABLO 8 : YILLAR İTİBARIYLA TÜRKİYE NÜFUS TAHMİNİ.....	25
TABLO 9 : YILLAR İTİBARIYLA BİTKİSEL YAĞ YURTIÇI TALEP TAHMİNİ (TON)......	26
TABLO 10 : YILLAR İTİBARIYLA TÜRKİYE’NİN BİTKİSEL YAĞ İHRACATI (TON)......	27
TABLO 11 : YILLAR İTİBARIYLA YAĞLI TOHUM İTHALATI (TON)......	29
TABLO 12 : YILLAR İTİBARIYLA GERÇEKLEŞEN BİTKİSEL HAM YAĞ İTHALATI (TON)	30
TABLO 13 : DÜNYA BİTKİSEL YAĞ ÜRETİM/TÜKETİM MİKTARLARI (MİLYON TON)......	32
TABLO 14 : DÜNYA BİTKİSEL YAĞ İHRACAT/İTHALAT MİKTARLARI (MİLYON TON)......	33

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanan daha uzun ve daha sağlıklı bir yaşam arzusu, geçtiğimiz yüzyılda sağlanan hızlı ekonomik gelişme ile toplumun hemen her kesiminin doğal bir talebi haline gelmiştir.

Tıp alanında yapılan çalışmalarla beslenmenin insan sağlığı üzerindeki önemi ortaya çıkarken, sanılanın aksine sağlıklı beslenme kavramının, gelir düzeyi ile direkt ilişkili olmadığı da görülmüştür. Bu çalışmalar sonucunda, hayvansal ürünlere dayalı beslenme alışkanlıklarının, insan sağlığı üzerinde yarattığı çeşitli olumsuzlukların ortaya konulması, tüketim kalıpları içinde, eş değer besinlerin daha sağlıklı ve daha ucuza alınabileceği bitkisel ürünlerin payını arttırmıştır.

Dünyada yaşanan gelişmeler, lezzetin ön planda tutulduğu ülkemiz beslenme alışkanlıklarında da önemli değişikliklerin yaşanmasına imkan sağlamıştır. Sağlıklı beslenme talebinin Türkiye’de de kendini hissettirmesi sonucunda özellikle 1980’li yıllardan itibaren ülkemiz tarımsal sanayi sektöründe önemli gelişmeler yaşanmıştır. Böylece yurtiçi ve yurtdışı taleplerin karşılanmasına çalışılırken, diğer taraftan da ülkemizde yetiştirilen tarımsal ürünlerin katma değerinin artırılması imkanına kavuşulmuştur.

Sözkonusu gelişmeler, ülkemiz tarımsal sanayinin önemli bir alt kolu olan bitkisel yağ sektöründe de hissedilmiş ve bu süreçte sektörün önemli bir yol aldığı görülmüştür. Ancak Türkiye’nin bir tarım ülkesi olarak nitelendirilmesi rağmen yağlı tohumlar üretiminde ciddi düzeyde bir açığımızın bulunması, sektörü hammadde temini konusunda dışa bağımlı bir hale getirmektedir. Diğer taraftan ülkemiz tarımının doğal koşullara bağlı olması, tarımsal ürünlerde rekoltenin, yıldan yıla önemli oranlarda değişkenlik göstermesine neden olmaktadır. Bu nedenle sektör, gerek tarımda gerekse de yurtdışında yaşanan gelişmelerin etkisine açık halde bulunmaktadır.

Sektörün gelişme süreci, mevcut durumu ve sorunlarının ele alındığı bu çalışma ile Bankamızda bu konuda yapılacak yapılabirlik etüdü ve proje değerlendirme raporlarına bir temel teşkil etmesi; yöresel uygun yatırım alanları araştırmalarına ise önerilecek yatırım konuları ile ilgili olarak bir fikir vermesi amaçlanmıştır.

1. SEKTÖRÜN ve ÜRÜNÜN TANIMI

Yağlar, karbonhidratlar ve proteinler gibi insan vücudu için yaşamsal değeri olan ve insanların beslenmesinde önemli yer tutan temel ihtiyaç maddelerinden biridir. Özellikle doymuş yağ oranlarının düşük olması, hücre yapısı için gerekli olan serbest yağ asitlerini içermesi ve insan vücudunda A,D,E,K gibi yağda eriyen vitaminleri çözmesi gibi özellikleri ile bitkisel yağlar, insan sağlığına katkıları ve yüksek besin değerine sahip olmaları bakımından ayrı bir yere sahiptir.

Rafine bitkisel sıvı yağ üretimi, DPT sektör sınıflandırmasına göre İmalat Sanayi alt sektörlerinden Gıda Sanayii sektörü içerisinde, Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayii alt başlığı altında yer almaktadır. Sözkonusu üretim kolu, zeytin yağı dışındaki çok sayıda bitkisel kökenli rafine sıvı yağ türünü kapsamaktadır. Sözkonusu yağ türleri, tohum yağları olarak da anılmaktadır. Zeytinyağı üretimi ise Bitkisel Yağ ve Mamulleri Sanayii'nin diğer bir alt konusu olarak ayrılmaktadır.

Gıda Kodeksi "Yemeklik Rafine Bitkisel Yağlar Standardı'nda, ülkemizde üretime konu olmayanlarla birlikte toplam 17 değişik yağ türü yer almaktadır. Ancak bu raporun konusu, Türkiye'de üretilen ve yaygın olarak kullanılan bitkisel kökenli (zeytinyağı dışındaki) sıvı yağ çeşitleri ile sınırlandırılmıştır.

Bitkisel sıvı yağlarla ilgili olarak ortaya konulması gereken önemli bir konu ham ve rafine yağ ayrımıdır. Ham yağ, tohum yağlarının üretiminde kullanılan yağlı tohum çeşitlerinin esas olarak, presleme ve ardından hekzan ekstraksiyonu işlemlerinden geçirilmesi suretiyle elde edilmektedir. Ham yağlar değişik miktarlarda yağ dışı yabancı maddeler içerirler. Bu maddeler sırasıyla; fosfolipidler, reçineler, renk veren pigmentler, aldehit ve ketonlar, serbest yağ asitleri, hidrokarbonlar, steroller ve tokoferollerdir. Bu maddelerin miktarı yağlı tohumun cinsine, tohumun depolanma şartlarına ve tohumun işlenmesinde uygulanan proseslere bağlı olarak çok büyük değişkenlik gösterir. Rafine yağlar ise sözkonusu ham yağların rafinasyon işleminden geçirilmiş halidir. Rafinasyon

işlemi, yağ dışı yabancı maddelerin yağın trigliserid yapısına ve tokoferollere mümkün olduğunca en az zarar verecek şekilde yağdan uzaklaştırılarak yağa tüketilebilir özellikler kazandırma şeklinde ifade edilebilir. Diğer bir ifade ile tohum yağlarının tüketime sunulmadan önce arındırılması etabıdır.

Çalışmanın esas konusu Rafine Bitkisel Sıvı Yağlar olmasına rağmen sektörü, ham yağlar üretiminden soyutlayarak incelemek mümkün değildir. Bu nedenle rafine sıvı yağlar yanında ham yağlar da incelemenin kapsamı içinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Türk Standartları Enstitüsü tarafından rafine bitkisel sıvı yağlar sektörü ürünleri ve ham yağ çeşitlerine verilen standartların numaraları Tablo 1’de verilmektedir

**TABLO 1: RAFİNE BİTKİSEL YAĞ SEKTÖRÜ ÜRÜNLERİNE
TSE TARAFINDAN VERİLEN STANDARTLAR**

TS NO	STANDARTIN ADI
TS 886	Yemeklik Ayçiçek Yağı
TS 887	Yemeklik Pamuk Yağı
TS 888	Yemeklik Mısırozü Yağı
TS 889	Yemeklik Susam Yağı
TS 891	Yemeklik Yer Fıstığı Yağı
TS 892	Yemeklik Rapiska Yağı
TS 893	Bitkisel Yemeklik Yağlar
TS 2812	Bitkisel Margarin
TS 6581	Rafine Fındık Yağı – Yemeklik
TS 8188	Ham Pamuk Yağı
TS 10275	Bitkisel Minarin
TS 11725	Ham Palm Yağı
TS 11726	Ham Palm Olein Yağı
TS 11727	Ham Palm Stearin Yağı
TS 12301	Ham Soya Yağı
TS 12302	Ham Ayçiçek Yağı
TS 12303	Yemeklik Hindistan Cevizi Yağı
TS 12550	Bitkisel Sıvı Yağlar – Karışım Sıvı Yağlar

Rafine bitkisel sıvı yağlar sektörü ürünleri ile ham yağ türlerine ait Gümrük Tarife ve İstatistik Pozisyon Numaraları (GTİP) ise Tablo 2’de verilmiştir.

TABLO 2: RAFİNE BİTKİSEL SIVI YAĞLAR SEKTÖRÜ ÜRÜNLERİNE AİT GÜMRÜK TARİFE İSTATİSTİK POZİSYON NUMARALARI

GTİP NO	ÜRÜN GRUBU
1507.10.90.00.00	Ham Soya Yağı
1507.10.10.00.00	Rafine Soya Yağı
1511.90.19.00.00	Palm Stearin
1511.90.99.00.00	Palm Yağı (gıda olarak kullanılan)
1511.90.91.00.00	Palm Yağı (sınai amaçla kullanılan)
	Palm Olein (gıda olarak kullanılan)
1902.19.90.00.11	Ayçiçek Tohumu Yağı
1902.19.90.00.12	Rafine Ayçiçek Yağı
1902.19.90.00.19	Hindistan Cevizi (kopra) Yağı
1902.20.91.00.00	Palm Çekirdeği Stearini
1902.20.30.90.00	Diğerleri
1902.30	Ham Kolza Yağı
1902.30.10.00.00	Kurutulmuş
1902.30.90.00.00	Ham Mısır Yağı
1902.40	Rafine Mısır Yağı
1902.40.10.00.00	Ham Pamuk Yağı
1902.40.90.00.00	Rafine Pamuk Yağı

Çalışmanın konusunu oluşturan tohum yağları, oda sıcaklığında genelde likit halde olan ve bileşimlerinde doymamış yağ asitlerini yüksek oranda ihtiva eden yağlardır. Bu grup içerisinde yer alan ve ülkemiz rafine sıvı yağlar sektörü açısından önemli olan yağ çeşitleri şunlardır:

Ayçiçeği Yağı : Ayçiçeği yağı, yağ oranı %39-45 arasında değişen *Helianthus annuus* bitkisinin tohumlarından elde edilen bir yağdır. Dünyada ayçiçeği ekimi yapılan başlıca ülkeler; Rusya, Ukrayna, Arjantin, Macaristan, Fransa, İspanya, Hindistan ve Türkiye'dir. Ülkemizde özellikle Trakya ve Marmara bölgelerimizde ayçiçeği bitkisinin tarımı önemli bir yer tutmaktadır. Ayçiçeği yağı, rafine edilmek suretiyle likit olarak tüketilebildiği gibi, margarin üretiminde hammadde olarak da yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Ayçiçek yağı %15 doymuş , %85 doymamış yağ asidi içermekte; doymamış yağ asitlerinin %14-43'ünü oleik asit, %44-75'ini de linolenik asit oluşturmaktadır.

Açık sarı renkli olan ayçiçek yağının üretiminde çözgen ekstraksiyonu işleminden sonra elde edilen yağsız küspe, yan ürün olarak hayvan yemi üretiminde kullanılmaktadır. Yüksek protein içeriği nedeniyle ayçiçeği küspesi oldukça değerli bir yan üründür.

Ayçiçeği yağının içerdiği yağ asitlerini, genetik yapı, ekim tarihi, yetiştirme bölgesi ve iklim koşulları, hasat tarihi ve bitkinin beslenme durumu belirlemektedir. Ülkemizde fiyatının düşüklüğü ve üretim fazlalığı nedeniyle en çok tercih edilen yağ olan ayçiçek yağı, dünya sıralamasında ise soya ve palm yağından sonra en çok üretilen ve tüketilen üçüncü yağdır.

Pamuk Yağı : Pamuk yağı, pamuk bitkisinin çiğit olarak bilinen tohumlarından elde edilen, karakteristik tadı ve kokusu olan, oldukça koyu renkli bir yağdır. Ülkemizde pamuk yağı genellikle margarin hammaddesi olarak katı yağ üretiminde kullanılmaktadır. Pamuk yağının sıvı yağ şeklinde kullanımı ise yöresel düzeyde ve Çukurova ve Batı Karadeniz Bölgesi ile sınırlıdır.

Pamuk yağı %13-44 oleik ve %33-58 linoleik asit içerdiği için oleik-linoleik asit grubu yağlar arasında yer almaktadır. Bitkisel kaynaklı yağların sabunlaşmayan maddeleri arasında yer alan en önemli bileşen, antioksidan etkisi nedeniyle tokoferollerdir. Ham pamuk yağı doğal tokofrollerce epeyce zengin bir yağdır. Ancak doğal tokoferoller rafinasyon işlemi sırasında tahrip oldukları için ham pamuk yağının, rafine pamuk yağı ile karşılaştırıldığında oksidasyon stabilitesi daha yüksektir.

Soya Yağı : Soya yağı, %18-20 oranında yağ içeren soya fasulyesi tohumlarından elde edilir. %4-11 linolenik, %44-62 oranında da linoleik asit içeriği ile soya yağı, linolenik yağlar arasında yer almaktadır. Soya yağının toplam doymuş yağ asidi içeriği ise %9-20 arasında değişmektedir.

Diğer bitkisel kökenli yağlar gibi kolesterol ile ilgili herhangi bir madde içermeyen soya yağı, önemli miktarda protein ihtiva etmektedir. Soya proteinlerinin kalp hastalıkları ve kanser gibi birçok kronik hastalıklarla savaşmada önemli bir rol oynadığı, tüm uzmanlarca dile getirilmektedir. Bu özelliklerinden dolayı dünyada geniş sayılabilecek bir tüketici kitlesine sahip soya yağının toplam üretim miktarı, 150 milyon ton civarında bulunmaktadır. Amerika ve Avrupa'da toplam sıvı yağ pazarının %50'sini soya yağı oluştururken, bu oran Kanada'da %80 seviyesine ulaşmaktadır.

Türkiye’de soya fasulyesi üretiminin başlangıcı, oldukça kısa bir geçmişe dayanır. Toplam soya üretiminin %90 gibi önemli bir kısmı, başta Adana olmak üzere Çukurova bölgesinde gerçekleştirilmektedir. Tohum ve ham yağ olarak ithal edilerek, margarin ve yemeklik karışım yağ üretiminde yıllardır kullanılan soya yağının, yalın halde tüketiciye sunulması yaklaşık on yıllık bir geçmişe dayanmaktadır.

Palm Yağı : Palm yağı, *Elaeis guineensis* olarak bilinen ve Malezya, Batı ve Orta Afrika ile Endonezya’da ekimi yaygın olarak yapılan yağlı meyvenin pulp kısmından (yağ oranı %50) elde edilen bir yağdır. Meyvenin çekirdeğinden elde edilen ve laurik asit içeriği (%40-52) yüksek olan yağ ise palm çekirdeği yağı olarak bilinmektedir. Palm meyvesi özellikle hasat ve işleme sırasında kuvvetli enzimatik hidroliz reaksiyonlarına maruz kaldığı için bazı durumlarda palm yağının serbest yağ asidi içeriği %50’ye kadar yükselebilmektedir. İyi kaliteli meyvelerden elde edilen palm yağının bile serbest yağ asidi içeriği diğer bitkisel kaynaklı yağlardan daha yüksektir.

Mısır Yağı: Mısır yağı, mısır tanelerinden nişasta ve glukoz şurubu üretimi sırasında yan ürün olarak ortaya çıkan mısır rüşeyminden elde edilmektedir. Mısır rüşeyminin yağ içeriği %17, protein içeriği ise %12 civarındadır. Mısırözü yağı, %19-49 arasında değişen oleik asit, %34-62 arasında değişen linoleik asit içeriği ile oleik-linoleik grubu yağlar arasında yer almaktadır. Başlıca doymuş yağ asidi ise yaklaşık %10 ile palmitik asittir.

Mısırözü yağının trigliserid yapısının önemli kısmını ise 40, 42, 44, 46 ve 48 karbonlu trigliseridler oluşturmaktadır. Ham mısırözü yağı diğer bitkisel kaynaklı yağlara kıyasla önemli miktarda fosfatidler (%1-3), steroller (en az %1) ve serbest yağ asitleri (en az %1.5) içermektedir.

Ham yağ olarak ithal edilerek rafinasyon ve vintilizasyon işlemlerinden sonra piyasaya sürülen mısırözü yağının, yurtiçi sıvı yağ pazarında yaklaşık %12-13’lük pay ile ayçiçeği ve zeytinyağından sonra üçüncü sırada yer almaktadır.

Kanola Yağı: Kolza bitkisinin %30-42 oranında yağ içeren tohumlarından elde edilmektedir. Tüm sıvı yağlarda doymamış yağ oranı yüksek olmakla birlikte bu yağlar arasında doymamış yağ oranı %93 ile kanola yağı, ilk sırada yer almaktadır. Ayçiçek yağının kullanıldığı her yerde kullanılabilen kanola yağı, lezzet olarak da ayçiçekle benzerlik göstermektedir. Fiyat avantajı ve sağlıklı oluşu nedeniyle kanola yağı, dünya pazarlarında geniş bir yer bulmaktadır.

2. SEKTÖRÜN GELİŞİMİ VE MEVCUT YAPISI

2.1. Sektörün Gelişimi

1980'li yıllarda tarımsal sanayi sektörlerinde görülen gelişmelere paralel olarak, gerek teknoloji gerekse üretim miktarı açısından bitkisel yağ sanayiinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak arz-talep veya iklim koşullarına bağlı olarak yağlı tohumlar ve özellikle ayçiçeği üretiminde görülen dalgalanmalar, bitkisel yağ üretimi ve ticaretini de etkilemektedir.

Sektörde ilkelden moderne her çeşit teknoloji kullanılmaktadır. Bununla birlikte özellikle son on yılda yeni kurulan tesisler ve yenilenen tesislerde tamamen modern teknolojilerin kullanıldığı gözlenmektedir.

Türkiye'de bitkisel yağ sanayinin en önemli ürünlerinden biri ayçiçek yağıdır. Ülkemizde ayçiçeği tarımı daha çok Trakya Bölgesi'nde yapıldığından, geleneksel olarak ayçiçeği hamyağı üreten tesisler eskiden beri bu bölgede yoğunlaşmıştır. Sayısal olarak bakıldığında, Trakya Bölgesi'nde yer alan ham yağ üretim tesislerinin büyük bir çoğunluğu "baç sistemi" (bölgesel deyiimiyle "patlamalı") esasına göre kurulmuştur. Rafine sıvı yağ üreten çok sayıda nispeten küçük kapasiteli tesisler de üretim süreçlerinde genellikle "baç sistemi" kullanmaktadır. Ancak özellikle 1990'lı yılların başından itibaren birçok tesis "nötralizasyon" bölümlerini kontinü hale getirmeye başlamıştır.

Pamuk çekirdeği (çiğit) işleyen tesisler ise pamuk tarımının yaygın bir şekilde yapıldığı İzmir/Manisa yöresi ile Çukurova'da Adana ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca Antalya yöresinde de çiğit işleme tesisleri bulunmaktadır.

Özellikle GAP projesi ile pamuk üretiminin Urfa yöresine kayması sonucu son yıllarda Gaziantep, Urfa ve çevre illerde pamuk çekirdeği (çiğit) işleme tesislerinin devreye girdiği görülmektedir. Çiğit işleyen tesisler çalışma prensipleri dolayısıyla genelde daha yüksek kapasitede ve modern tesisler olarak sektörde yer almışlardır.

Son yıllarda sektörde kullanılan ham maddelerin çeşitlenmesi sonucu özellikle Ege ve Çukurova bölgesindeki kırma/ekstraksiyon tesislerinin çiğit, soya, ayçiçek, kanola gibi çeşitli yağlı tohumları işleyebilecek yapıya kavuştukları görülmektedir. Böylece sözkonusu tesisler 12 ay çalışma olanağına sahip olmuşlardır. Ancak çok sayıda firmanın faaliyet göstermesi nedeniyle esasen düşük kâr marjları ile çalışılan sektörde, yaşanan ekonomik krizlerin bir sonucu olarak son dönemde kapanan ya da üretimine ara veren tesis sayısında artışlar görülmektedir.

2.2. Sektörün Mevcut Durumu

Bitkisel yağ sektöründe toplam tohum işleme kapasitesi (ayçiçeği, pamuk, soya) 4.5 milyon ton/yıl düzeyinde bulunmaktadır. Sektördeki ortalama kapasite kullanım oranı ise son yıllarda %50 seviyesinin altında gerçekleşmektedir. Toplam hamyağ işleme kapasitesi ise 3 milyon ton/yıl düzeyinde olup bunun 2 milyon tonu sıvı yağ, geriye kalan 1 milyon tonluk kısmı da margarin üretiminde kullanılmaktadır.

Sektörde mülkiyeti tamamen kamuya ait kuruluş bulunmamaktadır. Ancak Trakya Birlik'e ait iki, Karadeniz Birlik'e ait birer tesis bulunmaktadır. Diğer bütün kuruluşlar özel sektöre ait olup ikisi tamamen, ikisi ise yarı hissesi yabancı olan dört kuruluş dışında sektör, tamamı yerli sermaye ile kurulmuş tesislerden oluşmaktadır. Yabancı sermayeli kuruluşlar ağırlıklı olarak margarin üretmektedirler.

Bitkisel yağ üreticisi firmaların çoğunluğunun Trakya Bölgesi'nde toplandığı görülmekle birlikte son yıllarda Anadolu'nun hemen her yöresinde çeşitli

büyükte yeni tesis kurulduğu görülmektedir. Bu kuruluşların dışında tankerle aldıkları rafine yağları, ilkel şartlarda tenekelere doldurarak piyasaya süren çok sayıda dolumcu adı verilen satıcı da bulunmaktadır.

Bitkisel ham ve sıvı yağ sektöründe 150 civarında tesis faaliyet göstermektedir. Ancak ortalama kapasite büyüklüğünün AB ve ABD gibi ülkelerle kıyaslandığında oldukça küçük düzeyde bulunduğu ifade edilmektedir. Sözkonusu ülkelerde tesis sayısının az, buna karşılık kurulu kapasitelerin yüksek değerlerde olduğu görülmektedir. Türkiye bitkisel yağ sektörünün çok sayıda ve ortalama olarak küçük kapasitedeki tesislerden oluşması, pazarda güçlü bir rekabet ortamının meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu durum sektördeki kâr marjlarının oldukça düşmesine yol açarken diğer yandan piyasadaki ürün kalitesinde büyük farklılıkların ortaya çıkmasının sebebi olarak görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda kurulu kapasitelerine göre sektörün büyük firmaları ile bu firmaların kapasiteleri ve kuruluş yerleri verilmektedir.

TABLO 3: BİTKİSEL HAM ve RAFİNE YAĞ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN BÜYÜK FİRMALARIN KURULU KAPASİTE VE KURULUŞ YERLERİ (TON/GÜN)

FİRMALAR	KAPASİTE (Tohum İşl.)	KAPASİTE (Vinterize)	KURULUŞ YERİ	ÜRETİM KONUSU (*)
ADM Doysan Yağ San. A.Ş.	500	100	Lüleburgaz	HY-RY
Altınyâğ Kombinaları A.Ş.	450	350	İzmir	HY-RY
Bulutçular Yağ San. A.Ş.	500	---	Bandırma	HY
Buzcular Yağ San. A.Ş.	500	287	Uzunköprü	HY-RY
Ege Yağ San. A.Ş.	500	80	Manisa	HY-RY
Küçükbay Yağ ve Deterjan San. A.Ş.	---	600	İzmir	RY
Oruçoğlu Yağ San. A.Ş.	450	150	Afyon	HY-RY
Özmen Yağ San. A.Ş.	930	---	Malkara	HY
Paksoy Yağ San. A.Ş.	360	280	Adana	HY-RY
Pak Yağ San. A.Ş.	600	150	Adana	HY-RY
Sevkan Tarım Ür. Gıda San. Tic. A.Ş.	840	---	İstanbul	HY
Trakya Yağ San. A.Ş.	500	150	Tekirdağ	HY-RY
TOPLAM	6.130	2.147	////////////////////	////////////////////

Kaynak: Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği

(*) HY: Ham yağ, RY: Rafine yağ

Ülkemizde ayçiçeği tarımı daha çok Trakya Bölgesi'nde yapıldığından geleneksel olarak ayçiçek hamyağı üreten tesisler eskiden beri bu bölgede yoğunlaşmıştır. Trakya Bölgesi'nde yer alan ham yağ üretim tesislerinin büyük çoğunluğu bağ sistemi esasına göre kurulmuştur. Bu sistem özellikle kuruluş maliyetinin düşük olması nedeniyle tercih edilmektedir. Modern "kontinü ekstraksiyon" üretim teknolojisini kullanan tesis sayısı, patlamalı tesislere göre az olmakla birlikte bunlar nispeten daha büyük kapasitelere sahiptir. Tesislerde üretilen ana mal olan ham ayçiçek yağının kalitesi açısından bu iki teknoloji arasında bir fark bulunmamaktadır. Ancak bu prosesinde yan ürün olarak elde edilen küspe kalitesinde farklılık göze çarpmaktadır. "Bağ sistemi" ile üretim yapan tesislerde, işleme öncesi kabuk ayırımı yapılmadığından küspenin protein oranı düşük, selüloz oranı yüksek olmakta, ayrıca yüksek rutubet ihtiva etmektedir. Öte yandan kontinü sistemlerde daha kontrollü üretim yapılabildiğinden istenen kalitede küspe üretimi mümkündür.

Ham pamuğun yan ürünü olarak değerlendirilen ve özellikle margarin üretiminde kullanılan pamuk yağı da bitkisel yağ sanayinde önemli bir yere sahiptir. Sektörde çırçır fabrikalarından gelen ve sektörün ham maddesini meydana getiren çığitin yoğunluğunun düşük olması ve rutubet miktarına bağlı olarak kızışmaya daha müsait bulunması nedeniyle özel silolarda depolanması şarttır. Bu bakımdan "muskagee" tipi denilen silolar, sektörde yoğun olarak kullanılmaktadır.

Son yıllarda soya ürünlerine talebin artması ile soya yağı üretiminde de artış olmuştur. Önemli miktarda protein içermesi ve kalp hastalıklarına karşı etkili olmasından dolayı dünyada geniş bir tüketici kitlesine sahip olan soya yağının, yurtiçinde de tercih edilmeye başlanıldığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak soya fasulyesi, sektörde işlenen yağlı tohumlar arasında yerini almıştır.

3. ÜRETİM

3.1. Üretim Yöntemi

Ülkemizde ham yağ elde edilmesinde ayçiçek, soya ve çiiğit olmak üzere üç cins yağlı tohum kullanılmaktadır. Ancak Türkiye'deki ham yağ üretimin %60-65 gibi önemli bir kısmı ayçiçeği tohumundan elde edilmektedir. Ham ayçiçek yağının elde edilmesinde baç sistemi ve modern kontinü ekstraksiyon üretim teknolojisi olmak üzere iki ana teknoloji kullanılmaktadır. Tesislerde üretilen ana mal olan ham ayçiçek yağının kalitesi açısından bu iki teknoloji arasında bir fark bulunmamaktadır. Ancak bu prosesinde yan ürün olarak elde edilen küspe kalitesinde farklılık göze çarpmaktadır. "Baç sistemi" ile üretim yapan tesislerde, işleme öncesi kabuk ayırımı yapılmadığından küспенin protein oranı düşük, selüloz oranı yüksek olmakta, ayrıca yüksek rutubet ihtiva etmektedir. Öte yandan kontinü sistemlerde daha kontrollü üretim yapılabildiğinden istenen kalitede küspe üretimi mümkündür.

Ülkemizde ayçiçeği tohumundan ham ayçiçek yağı elde edilmesinde presleme (mekanik sıkma), ön presleme (mekanik sıkma ve ekstraksiyon), direkt ekstraksiyon olmak üzere üç yöntem uygulanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, her üç üretim sürecinde de ileri teknoloji kullanan yeterli sayıda tesisin bulunduğu söylenebilir. Genel farklılıklar, daha çok özellikle ham yağ üretim tesislerinde kapasite büyüklüğünde gözükmektedir. AB ülkeleri ve ABD gibi ülkelerde bitkisel yağ tesisleri genellikle yüksek kapasitelere sahiptirler. Türkiye'de ise sözkonusu ülkelerin aksine tesis sayısının çok fazla olmasına karşılık ortalama kapasite oldukça küçüktür. Bu durum bitkisel yağ üretim sektöründe firmaların küçük kar marjları ile çalışmalarına neden olmaktadır. Ayrıca ürün kalitesinde de büyük değişikler görülebilmektedir.

Presleme, ilk yağ elde edildiği zamandan bu yana uygulanmaktadır. Ancak bu yöntemde küspede yağ kalmaktadır. Ön presleme yönteminde ise

değirmenlerde ezilen iç tanenin yağını almadan önce kavurma işlemi uygulanmaktadır. Kavurma 2-5 katlı tavalarda yapılır ve kavru lan tohumlar preslemeye girer. Burada verimin yüksek olması için iki kademed e sıkma yoluna gidilir.

Diğ er iki yöntemden farklı olarak direkt ekstraksiyon yönteminde tohum doğrudan değirmenlerden geçirilerek ufalanır, kavurma işlemine sokulur ve kavru lan iç ezilip pul haline getirilerek ekstrakte edilir. Bu yöntem daha çok büyük kapasiteler için uygundur. Ekstraksiyon, yağlı küspenin solventle muamele edilerek, iç erdiği yağın hemen hemen tamamının alındığı işlemdir. Kullanılan çözücü hekzandır. Ekstraksiyon işlemi sonucu oluşan karışım (misella), vakum altında ısıtılarak hekzan ayrılır. Yağ ise ham yağ tanklarına gönderilir. Ham yağ rafinasyon ve vinterizasyon aşamalarında, aşağıdaki fiziksel ve kimyasal işlemlerden geçer.

Ham yağların rafinasyon işlemi kimyasal rafinasyon ve fiziksel rafinasyon olmak üzere iki yöntemle yapılmaktadır. Kimyasal rafinasyonda yapışkan maddelerin giderilmesi (degumming), asitlik giderilmesi (nötralizasyon), renk açma ve koku giderme (deodorizasyon) kademeleri yer almaktadır.

Fiziksel rafinasyonun birinci kademesini yapışkan maddelerin giderilmesi, ikinci kademesini renk açma işlemi oluşturmakta, son kademed e ise nötralizasyon ve deodorizasyon işlemleri tek kademed e ve yüksek sıcaklıkta vakum altında su buharı destilasyonu ile gerçekleştirilmektedir.

Doğrudan likit olarak kullanılan ayçiçek ve mısırözü gibi yağlara rafinasyon prosesi esnasında ayrıca vinterizasyon işlemi uygulanmaktadır. Buradaki amaç düşük sıcaklıklarda kristalize olarak bulanık bir görüntü oluşturan doymuş trigliseridlerin yağdan uzaklaştırılması ve yağın +5°C'de bile berrak bir halde kalmasını sağlamaktır.

Ham yağların rafinasyon aşamasını oluşturan fiziksel ve kimyasal işlemler aşağıda özetlenmiştir:

Degumming: Yağ yıkama olarak da adlandırılan bu işlemle ham yağ içindeki fosfatidler uzaklaştırılır.

Nötralizasyon: Nötralizasyon işleminde sodyum hidroksit ile muamele edilen ham yağ içindeki serbest yağ asitlerinin sabun şeklinde yağdan ayrılması sağlanır.

Beyazlatma Aşaması: Bu aşamada kuru nötr yağ, ağartma toprağı adı verilen aktif kil - aktif kömürle ile vakum altında (80-100°C) işleme sokulur. Böylece toprak tarafından renk maddeleri absorbe edilerek yağdan ayrılır.

Deodorizasyon: Deodorizasyon aşamasında yağ, düşük vakum altında (2-5 mm Hg) ve yüksek sıcaklıkta (185-230°C) buhar ile işleme sokularak, koku veren maddelerden ayrılır. Böylece kokusu ve lezzeti nötr olan yağ ele geçer.

Vinterizasyon: Berraklaştırma olarak da anılan bu işlemde aşırı soğutulan (-2,+2°C) yağların, soğukta süzülerek mevcut stearat ve mumlardan ayrılması ve böylece daha iyi bir görünüme kavuşturulması sağlanır.

Bu işlemlerin tamamlanmasından sonra elde edilen rafine yağ, 1-3 litre arasında PVC veya PET, 5 litre için PET ya da teneke, 10 ve 18 litre içinse teneke ambalajlara konularak piyasaya sürülür.

3.2. Türkiye'nin Yağlı Tohum Politikaları ve Yağlı Tohumlar Üretimi

Ülkemizde yetiştirilen yağlı tohumlar, Türkiye ham yağ ihtiyacının ancak %30-35'lik kısmını karşılamaktadır.

Türkiye'nin yağlı tohumlar tarımı içerisinde en önemli ürün olan ayçiçek tohumunun son yıllarda 740-950 bin ton arasında seyreden yıllık üretim miktarı, 2001 yılında yağışların yetersizliği nedeniyle 650 bin ton düzeyine kadar gerilemiştir.

Ülkemizde tarımın büyük ölçüde iklim koşullarına bağlı olmasının yanısıra uygulanan yağlı tohum politikalarının hükümetlerin yaklaşımlarına paralel olarak değişiklikler göstermesi, üretimin yıldan yıla önemli ölçüde farklılık göstermesine neden olmaktadır. Destekleme alımları, girdi fiyat destekleri ve dış ticaret politikaları gibi temel başlıklar altında ele alınan yağlı tohum politikalarının gelişimi, aşağıda özetlenmektedir:

Türkiye'de tarım ürünleri için destekleme politikaları 1932 yılından itibaren uygulanmaktadır. Özellikle 1994 yılına kadar bazı istisnalar dışında genel olarak desteklenen ürün sayısı azalmıştır. Tarımsal ürünler için yapılan desteklemeler destekleme alımları, girdi fiyat sübvansiyonları ve dış ticaret düzenlemeleri şeklinde olmuştur. Hemen hemen tüm önemli tarım ürünlerini kapsayan bu temel desteklemelerin dışında yağlı tohumlara yönelik olarak hazırlanmış özel bir destekleme mekanizması bulunmamaktadır.

Türkiye'de ayçiçeği 1970'den 1994 kadar esas olarak destekleme fiyat sistemi ile korunmuştur. 1986 yılına kadar ayçiçeğinde yıllık destekleme fiyatları hükümet tarafından genellikle ekim yapıldıktan sonra açıklanmıştır. 1986 yılında ise tahıllar, şeker pancarı, pamuk ve soya fasulye ile birlikte ayçiçeğinde de destekleme fiyatları ekim döneminden önce açıklanmıştır. Buna ek olarak sezon boyunca kademeli fiyat artışı uygulamasına geçilmiştir. 1988 ve 1990 yıllarında hükümet tarafından destekleme fiyatları açıklanmamıştır. 1970 ile 1994 arasındaki dönemde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından Trakyabirlik ve Karadenizbirlik'e hükümet tarafından belirlenerek açıklanan bir destekleme fiyatı ile destekleme alımlarında bulunma yetkisi verilmiştir. Bu iki birliğin yaptıkları destekleme alımlarının finansmanında ise T.C. Ziraat Bankası kredileri kullanılmıştır. Kullanılan kredilerin faiz maliyetleri de dikkate alındığında destekleme alımları önemli miktarlarda zarara yol açmış ve bu zararlar daha sonra Hazine tarafından üstlenilmiştir.

5 Nisan 1994 tarihinde uygulamaya konulan ekonomik istikrar önlemleri çerçevesinde Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri tarafından yapılan alımlara dayanan destekleme sistemi kaldırılmıştır. Destekleme kapsamında bırakılacak

ürünler tahıllar, tütün, şeker pancarı ve haşhaş ile sınırlandırılmıştır. Böylelikle yağlı tohumların fiyatı, cari pazar koşullarına bırakılmıştır.

1994 sonrasındaki dönemde hükümet nispeten farklı bir destekleme sistemi izleyerek Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'ne ürün alımlarında kullanılmak üzere düşük faizli kredi kullandırmaya başlamıştır. Trakyabirlik ve Karadenizbirlik tekrar fiyatın Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından teklif edildiği ve hükümet tarafından onaylandığı alımlara başlamışlardır. Ürün alım fiyatları genellikle hasat zamanında açıklandığı için çiftçilerin ekim zamanında ürünler arası karşılaştırma yaparak karar verme şansları olmamıştır. Açıklanan fiyat aslında destekleme fiyatı olmayıp hükümet tarafından verilen kredilerle desteklenen ve birlikler tarafından kullanılan bir satın alma fiyatıdır.

İlgili birlikler tarafından destekleme alımlarına konu olan tüm temel ürünler için 1994 -1998 dönemi gözden geçirildiğinde toplam alım değerinin içerisinde birliklerin öz kaynaklarının payının (üreticilerden yapılan kesintiler de dahil olmak üzere) gittikçe azaldığı göze çarpmaktadır. Diğer taraftan Destekleme Fiyatı İstikrar Fonu ve banka kredilerinin payı ise artmıştır.

Soya fasulyesi de 1978-1983 yılları arasında ve 1991 yılında desteklenen ürünler listesine dahil edilmiştir. Çukurova Bölgesi'nde soya fasulyesi üretimi, 1980 yılında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yürütülen bir proje ile desteklenmiş ve hedeflenen verim düzeylerine ulaşılmıştır. Türkiye'de soya fasulyesinin en önemli alıcıları Çukurova Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Çukobirlik), yem fabrikaları, yemeklik yağ ve diğer gıda sanayii firmalarıdır. Soya fasulyesi fiyatları, Çukobirlik tarafından yıllık olarak açıklanmaktadır.

Soya fasulyesi üretimi 1987 yılında 250 bin ton ile rekor düzeye ulaşmışsa da izleyen yıllarda sürekli bir azalma yaşanmıştır. Bu azalışın en önemli nedenleri arasında 1987-1998 yılları arasında mısır ve soya fasulyesi arasındaki fiyat paritesinin mısır lehine gelişmesi ve Çukurova Bölgesi'nde mısır üretiminde zaman içerisinde yaşanan verim artışı gösterilebilir.

1980 öncesi dönemde tarım ürünleri ithalatını kısıtlayan sıkı önlemler uygulanmıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konulan ekonomik istikrar paketi ile birlikte daha şeffaf bir ithalat rejimi amacıyla çeşitli tarım ürünleri “liberasyon liste”lerine dahil edilmişlerdir. Bununla birlikte buğday, süt tozu ve bitkisel yağlar gibi bazı hassas ürünler, ithalat kotalarıyla korunmaya devam edilmiştir. 1984 yılında yeni bir dış ticaret rejimi ile birlikte liberasyon listeleri ve ithalat kotaları kaldırılmıştır. Bunların yerine Türkiye'nin GATT'a olan yükümlülükleri ile paralel olarak dereceli gümrük tarifeleri getirilmiştir. Bu dönemde bitkisel yağ ithalatında yağın çeşidine bakılmaksızın ton başına 10 ile 200 dolar arasında değişen fon alımı uygulanmıştır.

1990 yılında ithalatı izne bağlı mallar listesi yürürlükten kaldırılarak dış ticaret rejimi daha da serbestleştirilmiştir. Bununla birlikte çiftçileri dünya fiyatlarındaki dalgalanmalardan korumak için hükümet ayçiçeği, buğday, arpa, mısır, şeker ve süt gibi hassas tarımsal malların ithalatında özel kurallar uygulanmasını sürdürmüştür. Bu kurallar içerisinde en göze çarpanlardan bir tanesi de ayçiçeği tohumu ve ham ayçiçeği yağı ithalatında özel izin alımının gerekmesiydi. Bazı yıllar yağ ithalatçılarına Trakyabirlik'ten ithalata eşdeğer düzeyde ayçiçeği tohumu veya ham ayçiçeği yağı alımı yapma mecburiyeti getirilmiştir.

Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması hükümlerine uyum sağlamak amacıyla 1 Ocak 1996 tarihinde yeni bir “İthalat Rejimi ve Yönetmeliği” paketi yürürlüğe konulmuştur. Yeni rejimle birlikte tarife dışı engel olarak kabul edilen tüm fonlar gümrük vergileri haline dönüştürülmüştür.

İthal edilen bitkisel yağlar için gümrük vergileri 21 Eylül 1996 tarihine kadar %12 olarak uygulanmış daha sonra sadece ayçiçeği yağında GATT tarafından izin verilen üst sınır olan %39'a yükseltilmiştir. Daha önceden ithal ayçiçeği tohumu için uygulanan %3'lük vergi oranı da %29'a çıkarılmıştır. Bu uygulamadaki temel amaç hükümet tarafından açıklanan Trakyabirlik'in 35.000 TL'lik alım fiyatını korumak olmuştur. Böylelikle üreticileri düşük fiyatlı ithal ürüne karşı daha yüksek bir yurtiçi fiyatla korumak hedeflenmiştir. Ancak bu uygulamaya Karadeniz ülkeleri ihracatçılarının fiyatlarını düşürerek karşılık vermeleri,

beklenen faydanın uzunca bir süre elde edilememesiyle sonuçlanmıştır. Bu ülkelerin ürünlerinin tamamen satılmasından sonra yurtiçi fiyatlar bir ay içerisinde %50'ye varan oranda artmış ve Trakyabirlik'in fiyatlarına yaklaşmıştır.

1999 yılında hükümet Trakyabirlik'ten eşdeğer tutarda ayçiçeği tohumu veya yağı almaları ön şartına bağlı olarak ithalatçı veya işleyicilere belirli miktarlarda gümrüksüz ithalat yapma imkanı tanımıştır. Ayrıca Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşması çerçevesinde bu ülkelerden gümrüksüz ham ayçiçeği yağı ithalatı yapma olanağı sağlanmıştır.

Halen ayçiçeği tohumunda %12, ayçiçeği küspesinde %0-2 ve ham ayçiçek yağında ise %30 gümrük vergisi uygulanmaktadır.

Sektörün ürettiği ürünlerle, kullandığı hammadde çeşitlerine uygulanan gümrük vergisi oranları Tablo 4'de verilmektedir.

TABLO 4: SEKTÖRÜN HAMMADDE VE ÜRÜNLERİNE UYGULANAN GÜMRÜK VERGİSİ ORANLARI (%)

Ürün Çeşidi	ATE/EFTA	DİĞER	ESTONYA	ROMANYA
Ayçiçek Çekirdeği	12	12	12	12
Ayçiçek Küspesi	0	2	2	0
Ham Ayçiçek Yağı	30	30	30	30
Rafine Ayçiçek Yağı	50	50	50	50
Soya Fasülyesi	--	--	--	--
Soya Küspesi	--	2	2	2
Ham Soya Yağı	30	30	12	30
Rafine Soya Yağı	33	33	23	33
Kolza Tohumu	12	12	0	12
Kolza Toh. (Düşük Erusic Asit, Diğ.)	12	12	0	12
Ham Kolza Yağı	30	30	12	30
Ham Klz. Yağ. (Düşük Erusic Asit, Diğ.)	30	30	12	30
Rafine Kolza Yağı	33	33	22.8	33
Ham Mısır Yağı	30	30	12	30
Rafine Mısır Yağı	33	33	22.8	33
Pamuk Çekirdeği	4	4	4	4
Pamuk Küspesi	0	2	2	2
Pamuk Tohumu Yağı	30	30	12	30
Rafine Pamuk Yağı	33	33	22.8	33
Ham Palm Yağı	12	12	12	12
Rafine Palm	12	12	12	12

KAYNAK : Dış Ticaret Müsteşarlığı

Genelde durgun seyreden soya fasulyesi üretimi yurt içi talebi karşılamaktan uzak olduğu için son yıllarda soya fasulyesi ithalatı önemli düzeyde artmıştır. Beyaz etin kırmızı et karşısındaki fiyat avantajına bağlı olarak gittikçe yükselen tüketim düzeyi, tavukçuluk sektörünün soya fasulyesi ve soya küspesine olan talebini arttırmıştır. Bu trendi yakından izleyen ve Türkiye'nin en önemli soya fasulyesi sağlayıcısı durumunda olan ABD, soya fasulyesi ve ürünlerinin Türkiye'deki tüketimini teşvik etmektedir. ABD'den Türkiye'ye soya fasulyesi ve ürünleri ihracatında GSM-102 ihracat kredi garantileri kullanılmaktadır. Bu kapsamda Amerikan Soya Fasulyesi Derneği, Türkiye'de televizyon reklamları yaptırmakta, konferans, sergi ve teknik yardım programları düzenlemektedir.

2002 İthalat Rejimi çerçevesinde hangi menşeli olursa olsun soya fasulyesi ithalatından gümrük vergisi alınmamaktadır. Soya küspesi ithalatında ise Avrupa Birliği kaynaklı ithalattan vergi alınmazken diğer ülkelerden yapılan ithalattan %2 oranında gümrük vergisi alınmaktadır.

Hibrit tohumlukların çiftçiler tarafından yaygın olarak kullanılmasını teşvik etmek için genel bir tohumluk destekleme politikası uygulanmaktadır. Destek genellikle tohum ıslah firmalarına ve bayilere verilmekte olup üreticilere bir ödeme veya yağlı tohumlar için özel bir tohumluk sübvansiyonu bulunmamaktadır

Görüldüğü gibi yağlı tohumların desteklenmesine yönelik politikalar yıldan yıla önemli değişiklikler göstermiş ve bu politikalar genellikle kısa dönemli popülist anlayışlarla oluşturulduğu için beklenen faydanın elde edilmesine hizmet etmemiştir.

3.3. Türkiye Bitkisel Yağ Üretimi

Türkiye'nin yıllar itibariyle gerçekleştirdiği ham yağ üretim miktarları Tablo 5'de verilmiştir.

TABLO 5: TÜRKİYE'NİN YILLAR İTİBARIYLA HAM YAĞ ÜRETİMİ (TON)

Sezon	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02
Ayçiçek	424.108	476.873	476.620	567.432	496.565	451.300	459.900
Soya	45.178	36.862	52.134	72.256	73.725	132.830	66.600
Pamuk	146.888	165.046	164.342	164.646	188.777	164.350	165.900
TOPLAM	616.174	678.781	693.096	804.334	759.067	748.480	692.400

KAYNAK : Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü

Türkiye'nin ham yağ üretiminin yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Yağlı tohumlar rekoltesinde görülen dalgalanmaların yanısıra gerek tohum gerekse de ham yağ ithalatına uygulanan gümrük vergisi oranlarındaki değişiklikler, Türkiye'nin ham yağ üretimi üzerinde etkili olmaktadır.

2001/02 sezonu itibariyle toplam ham yağ üretiminin %66'sını ayçiçek yağı oluşturmuştur. Ham ayçiçek yağı üretiminde yerli yağlı tohum payı %55-60 iken bu oran ham pamuk yağı üretiminde %95 düzeyine yükselmektedir. Ham soya yağı üretiminde ise ağırlıklı olarak ithal yağlı tohum kullanıldığı görülmektedir. İthal yağlı tohumun ham soya yağı üretimi içindeki payı %90 düzeyine ulaşmaktadır.

Bitkisel rafine yağ üretiminde de ayçiçek yağı en önemli ürün olarak gözükmektedir. Ancak rafine yağ üretiminde Türkiye'de üretilmeyen ham yağ çeşitleri de kullanıldığından, ayçiçek yağının rafine yağ üretimindeki payı, ham yağ üretimi içindeki payından daha düşük seviyelerde gerçekleşmektedir.

Türkiye'nin yıllar itibariyle bitkisel rafine yağ üretim miktarları da Tablo 6'da verilmiştir.

TABLO 6: YILLAR İTİBARIYLA BİTKİSEL RAFİNE YAĞ ÜRETİM MİKTARLARI (TON)

Sezon	Ayçiçek Yağı	Pamuk Yağı	Mısırözü Yağı	Soya Yağı	Palm Yğ. ve Türev.	Palm Çek. Yğ.ve Trv.	Hindistan Cevizi Y.	Kolza Yağı	TOPLAM
1995/96	693.215	143.215	67.680	180.920	196.465	40.090	10.230	12.910	1.344.725
1996/97	636.350	160.920	88.350	139.380	175.695	46.250	12.180	11.105	1.270.230
1997/98	671.195	160.235	82.320	210.135	227.180	46.865	12.745	1.585	1.412.260
1998/99	672.260	160.530	72.030	227.035	165.230	41.690	9.085	21.770	1.369.630
1999/00	575.495	184.060	86.310	227.595	187.320	47.180	10.955	46.180	1.365.095
2000/01	526.205	160.240	99.735	270.465	176.400	43.315	11.000	55.980	1.343.340
2001/02	574.635	161.730	86.850	210.100	126.855	34.765	9.400	40.470	1.244.805

KAYNAK : Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü

Son yıllarda 1.350-1.400 bin ton düzeyinde gerçekleşen toplam rafine yağ üretimi, 2001/02 sezonunda bir önceki döneme göre %7 oranında azalarak 1.245 bin ton seviyesine gerilemiştir. Üretimde görülen bu azalma, sıvı yağ ihracatında meydana gelen daralmanın yanısıra son dönemde yaşanan ekonomik krizler sonucu yurtiçi tüketimde görülen düşüşün bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

2001/02 sezonu itibariyle toplam sıvı yağ üretiminin yaklaşık %46'sını ayçiçek yağı oluşturmuştur. Bunu %17'lik pay ile soya yağı izlerken üçüncü sıradaki pamuk yağının payı %13 seviyesinde gerçekleşmiştir.

1990'lı yılların ortalarında Dünya üretimi ile birlikte Türkiye'de de ayçiçek yağı üretiminde artışlar gözlenmiştir. Bu artışlar sonucunda 1998/99 sezonunda ayçiçek yağı üretimi, Dünya üretiminin yaklaşık olarak %6'sını oluşturmuştur. Ancak 1999 yılında başlayarak ayçiçek tohumu üretiminde görülen azalmaların yanısıra iç piyasadaki fiyat artışlarını kontrol etmek amacıyla bazı ham yağ çeşitlerinde gümrük vergilerinin düşük tutulması, rafine ayçiçek yağının üretiminde gerilemeye yol açmıştır. Bunun sonucu olarak 1995/96 sezonu itibariyle toplam bitkisel sıvı yağ üretiminin %52'sini ayçiçek yağı oluştururken bu oran 2000/01 sezonunda %40 seviyesine kadar gerilemiştir. Buna karşılık kolza ve mısırözü gibi çeşitlerin üretiminde artışlar görülmüştür

Toplam bitkisel rafine yağ üretimi içerisinde ikinci sırayı soya yağı almaktadır. Yıllardır esasen margarin ve karışım yemeklik yağ üretimde kullanılan soya yağının son yıllarda yalın halde tüketiciye sunulması sonucunda, üretimde önemli artışların yaşandığı görülmektedir.

Ham pamuğun yan ürünü olarak değerlendirilen ve özellikle margarin üretiminde kullanılan pamuk yağı da bitkisel yağ sanayinde önemli bir yere sahiptir. %95 gibi önemli bir oranda yerli yağlı tohum kullanılarak elde edilen pamuk yağının üretimi, diğer yağ çeşitlerine göre daha istikrarlı bir seyir izlemektedir.

Pamuk yağının aksine %95 oranında ithal ham yağ kullanılan işlenen mısırözü yağının üretim miktarı, yurtiçi talebindeki artışlara paralel olarak son yıllarda 90-100 bin ton düzeyine yükselmiştir.

4. TALEP

4.1. Yurtiçi Talep

Yetişkin bir insanın günlük aktiviteleri için 2000-2400 kalori gerekli olduğu ifade edilmektedir. Dengeli ve sağlıklı beslenmenin gereği olarak da bu miktarın 650-750 kalorisinin yağlardan karşılanması gerekmektedir. Kalori hesaplarına göre doğrudan alınması gerekli toplam yağ miktarı günde 51 gram olarak bulunmaktadır. Bu ise kişi başına yılda minimum 18.6 kg yağ tüketilmesi demektir. Türkiye’de kişi başına ortalama bitkisel yağ tüketiminin 18 kg seviyesinde bulunduğu düşünüldüğünde ortalama tüketimin, minimum düzeye oldukça yakın bir miktar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Diğer yandan yurtiçi tüketim düzeyi, yağ tüketiminde Dünya ortalaması olan 26 kg seviyesinin ise epeyce altında bulunmaktadır.

18 kg olan ortalama kişi başına yurtiçi tüketimin 10.5 kg’lık kısmını tohum yağları oluşturmaktadır. Geriye kalan kısım ise margarin, zeytinyağı ve tereyağı gibi diğer yağ çeşitleri arasında dağılmaktadır. Son yıllarda 10.5 kg civarında gerçekleşen yıllık kişi başına bitkisel sıvı yağ tüketim miktarında, yaşanan

ekonomik krizle birlikte 2001 yılında %5.7 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir. Ayçiçek yağı, %75-80 düzeyindeki payı ile tohum yağları yurtiçi tüketiminde ilk sırada yer almaktadır. Ayçiçek yağının %10-12'lik paylarla mısırözü ve pamuk yağı takip etmektedir.

Yıllar itibariyle gerçekleşen bitkisel rafine yağlar yurtiçi tüketim miktarları aşağıdaki tabloda verilmektedir.

TABLO 7: YILLAR İTİBARIYLA BİTKİSEL SIVI YAĞLAR YURTIÇİ TÜKETİM MİKTARLARI (TON)

TÜRÜ	1997	1998	1999	2000	2001
Ayçiçek Yağı	572.000	572.000	583.000	525.000	412.000
Soya Yağı	--	2.000	8.000	16.000	79.000
Pamuk Yağı	100.000	96.000	55.000	82.000	85.000
Mısır Yağı	17.000	62.000	56.000	82.000	85.000
Kanola Yağı	2.000	2.000	2.000	7.000	5.000
Palm Yağları	--	--	3.000	3.000	6.000
TOPLAM	691.000	734.000	707.000	715.000	672.000

KAYNAK : Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği

Yukarıdaki tablodan görülebileceği gibi yıllık toplam bitkisel sıvı yağ yurtiçi tüketimi 700.000 ton düzeyinde gerçekleşmektedir. Ancak yaşanan ekonomik krizlerin bir sonucu olarak 2001 yılında tüketimin bir önceki yıla göre %6 oranında azalarak 672.000 ton seviyesine gerilemiştir. Bu azalmada, ağırlıklı olarak ayçiçek yağının tüketimindeki düşüş etkili olmuştur. 2000 yılında 525.000 ton olarak gerçekleşen ayçiçek yağı yurtiçi tüketimi, 2001 yılında %21.5 oranındaki azalma ile 412.000 ton düzeyine inmiştir. Ayçiçek yağının tüketiminde temel belirleyici faktör olarak görece fiyatının ucuzluğu olarak ifade edilmesi nedeniyle nispeten düşük gelir grupları tarafından tercih edilen bu yağın, ekonomik krizden daha çok etkilendiği görülmektedir. Diğer yandan son dönemde ayçiçek yağının fiyatında görülen hızlı artışlar, talebin diğer yağ çeşitlerine doğru kaymasına neden olmuştur. Bu azalma sonucu 1997 yılı itibariyle toplam bitkisel sıvı yağ tüketimi içerisinde %83 düzeyinde bulunan ayçiçek yağının payı, 2001 yılında %61 seviyesine gerilemiştir.

Son yıllarda iç pazara giren soya yağının tüketimindeki artış hızı, artarak devam etmektedir. Bu hızlı artışlar sonucu soya yağının tüketim miktarı, mısır ve pamuk yağı seviyesine ulaşmıştır.

Mısır ve pamuk yağları 2000 yılında ulaştıkları tüketim düzeylerini, 2001 yılında da korumayı başarırken, kanola ve palm yağları da toplam tüketim içinde bulunan %1'in altındaki paylarını devam ettirmişlerdir. Son dönemde fiyatının düşük olması nedeniyle karışım yağların kullanımının artması kanola, palm ve pamuk yağı gibi yağların da talebini arttırmıştır. Ayçiçek yağında yaşanan hızlı fiyat artışları, geçmiş yıllarda mısırözü yağı ile ayçiçek yağı arasında görülen fiyat farkının sifıra yaklaşmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak mısırözü yağının, 2001 yılında tohum yağlarının toplam tüketim miktarında görülen düşüşten etkilenmediği görülmektedir. İthalatta uygulanan farklı gümrük vergilerinden dolayı geçmiş yılların aksine son yıllarda mısır yağının tüketiminde hızlı artışlar görülmüştür. Bu gelişmelerle mısır yağının toplam bitkisel sıvı yağ tüketimi içerisindeki payı 2001 yılı itibariyle %12.6 düzeyine kadar yükselmiştir.

Söz konusu nihai kullanım miktarlarına ilave olarak yıllık 450-500 bin ton civarındaki sıvı yağ, margarin üretiminde girdi olarak kullanılmaktadır.

Çeşitli kaynaklarda bitkisel sıvı yağ pazarı ile ilgili aşağıdaki tespitler yer almaktadır:

Türkiye'de, evlerin hemen hemen tümüne yıl içerisinde en az bir kere ayçiçeği yağı girmekte; tüketicilerin ayçiçek yağını tercih sebeplerinin başında hafiflik, sağlık, ve ucuzluk gelmektedir. Ayçiçeği yağını zeytinyağından ayıran önemli bir özelliği çok daha düşük olan fiyatıdır. Ayçiçeği yağının tüketiminin %70-75'i kentsel nüfus tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayçiçeği yağı tüketimine bölgesel bazda bakıldığında, Marmara Bölgesi %40 düzeyindeki payı ile liderliği elinde bulundurmaktadır. Bakkallar %75'lik payları ile ayçiçeği yağı pazarı için en önemli tüketim kanalıdır. Ayçiçeği yağının tüketiciye satış boyutları incelendiğinde diğer birçok ülkenin aksine büyük boy lar (5-18 litrelik) hâlâ pazarda önemli bir pay almaktadır. Ayçiçeği yağı pazarında bölgesel markalar

bakımından büyük bir çeşitlilik olup, bu markalar toplam pazarın %45-50'sini oluşturmaktadır.

Mısırözü yağı, toplam sıvı yağ pazarı içinde yaklaşık %12 civarındaki pazar payı ile ayçiçek ve zeytin yağının ardından gelmektedir. Mısırözü yağının tercih sebeplerinin başında tüketicilerce sağlıklı algılanması gelmektedir. Aromatik bileşenlerinden kaynaklanan farklı tadı sayesinde Türk tüketiciler tarafından beğeniyle karşılanan mısırözü yağının pazar payını düzenli olarak artırdığı görülmektedir.

Mısırözü yağının %80'i kentsel nüfus tarafından tüketilmektedir. Bölgesel bazda bakıldığında, Marmara Bölgesi %50'lik payı ile tüketim liderliğini elinde bulundurmaktadır. Mısırözü yağı %55 oranında süper marketler tarafından dağıtılmakta; satış boylarında ise 1,2 ve 5 litrelik boylar pazarın tamamına yakını oluşturmaktadır.

Son yıllarda soya ürünlerine talebin artması ile soya yağı üretiminde de artış olmuştur. Önemli miktarda protein içermesi ve kalp hastalıklarına karşı etkili olmasından dolayı bir çok insan çeşitli yemeklerinde bu yağı tercih etmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak soya yağının yurtiçi pazarındaki payı 1998 yılında %0.3 seviyesinde iken bu oran 2001 yılında %12 düzeyine yükselmiştir.

Ülkemizde üretilen pamuk yağı, önemli ölçüde margarin üretiminde ham yağ olarak kullanılmaktadır. Pamuk yağının sıvı yağ olarak tüketimi sadece Çukurova ve Batı Karadeniz'de bölgesel olarak, giderek azalan miktarlarda devam etmektedir. Rafine pamuk yağı, kızartma amacıyla kullanımında diğer yağlara göre daha kaliteli sonuç verdiği için dolayı, lokantacılar tarafından tercih edilmektedir.

4.2. Talep Tahmini

Önümüzdeki yıllara ilişkin olarak bitkisel sıvı yağ yurtiçi talep tahmini yapılırken, kişi başına tüketim miktarları esas alınmıştır. Nüfus projeksiyonu rakamları ile önümüzdeki yıllara yönelik olarak beklenen kişi başına tüketim miktarları çarpılarak, gelecek yıllar yurtiçi tüketim miktarları tahmin edilmeye çalışılmıştır.

2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'nin nüfusu 67.803.927'dir. 1990-2000 yılları arasında yıllık binde 18.28 olarak gerçekleşen nüfus artış hızının, önümüzdeki yıllarda da geçerli olacağı varsayımı ile yapılan nüfus projeksiyonu rakamları aşağıdaki tabloda verilmektedir.

TABLO 8: YILLAR İTİBARIYLA TÜRKİYE NÜFUS TAHMİNİ

Yıllar	Nüfus Tahmini (kişi)
2001	67.927.872
2002	68.052.044
2003	68.176.443
2004	68.301.069
2005	68.425.923
2006	68.551.005
2007	68.676.316

Yapılan nüfus tahminine göre 2007 yılında Türkiye nüfusunun 68.676.000 düzeyine ulaşması beklenilmektedir.

Kişi başına bitkisel sıvı yağ tüketim miktarı, 2001 yılında ekonomik krizin etkisi ile 9.9 kg seviyesine gerilemiştir. Bu miktarın yılda 0.1 kg artış göstererek 2007 yılı itibariyle 1999 ve 2000 yıllarında yakaladığı 10.5 kg'lık düzeye ulaşacağı beklentisi ve yukarıdaki nüfus projeksiyonu rakamları kullanılarak yapılan bitkisel sıvı yağ yurtiçi talep tahmini Tablo 9'da verilmektedir.

TABLO 9: YILLAR İTİBARIYLA BİTKİSEL SIVI YAĞ YURTIÇI TALEP TAHMİNİ

Yıllar	Nüfus Tahmini	Kişi Başına Tük. Mik. (kg)	Yurtiçi Talep Tahmini (ton)
2002	68.052.044	10.0	680.520
2003	68.176.443	10.1	688.582
2004	68.301.069	10.2	696.670
2005	68.425.923	10.3	704.787
2006	68.551.005	10.4	712.930
2007	68.676.316	10.5	721.101

Yapılan talep tahminine göre 2007 yılı itibariyle yurtiçi bitkisel sıvı yağ talebinin 721.000 ton düzeyine ulaşması beklenilmektedir.

Sektör ihracatı, yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemektedir. Bununla birlikte sektörün mamul ihracatının son üç yıl itibariyle 42.500-67.000 ton aralığında gerçekleştiği görülmektedir. Önümüzdeki yıllar ihracatının, sözkonusu dönemin ortalaması olan 55.000 ton düzeyinde kalacağı öngörüldüğünde toplam talep tahmini, 735.000-775.000 ton seviyesine ulaşmaktadır. Buna göre sektör kapasitesinde bir artışın gerçekleşmemesi durumunda bile, önümüzdeki yıllar için ortalama kapasite kullanım oranının, %37-39 düzeyinde kalması beklenilmektedir.

5. DIŞ TİCARET

5.1. İhracat

Önemli bir üretim kapasitesine sahip olan bitkisel yağ sanayii ürünleri bir çok ülkeye ihraç edilmektedir. Rafine tohum yağı ihraç ettiğimiz başlıca pazarlar; Suriye, Rusya Federasyonu, Azerbeycan, Ukrayna, İran, Romanya, B.A.E., Cezayir, Baltık devletleri, İsrail, Kuzey Kıbrıs, Fransa ve Almanya'dır. Sektörün ihracatında başlıca rakip olarak ABD gözükmektedir. Türkiye'nin ayçiçek yağı ihraç ettiği ülkelerin başında Suriye, Romanya, Baltık devletleri, İsrail ve Kuzey Kıbrıs gelmektedir.

Tablo 10'da Türkiye'nin ürün çeşitleri bazında yıllar itibariyle gerçekleştirdiği bitkisel yağ ihracat miktarları ve bu ihracatın parasal karşılığı verilmektedir.

TABLO 10: YILLAR İTİBARIYLA TÜRKİYE'NİN BİTKİSEL YAĞ İHRACATI

		1998		1999		2000		2001	
		Miktar (Ton)	Değer (Bin \$)	Miktar (Ton)	Değer (Bin \$)	Miktar (Ton)	Değer (Bin \$)	Miktar (Ton)	Değer (Bin \$)
15.12.11.91	Ham Ayçiçek Yağı	35.280	24.569.683	16.452	10.731.091	2.851	1.205.908	4.023	1.935.706
15.12.19.91	Rafine Ayçiçek Yağı	38.174	33.874.003	20.532	15.386.386	35.668	20.521.029	20.376	12.112.364
15.16.20.91	Ambalajlı Ayçiçek Yağı	43.296	40.471.782	19.752	15.676.714	11.013	7.555.097	4.485	2.858.438
	Toplam Ayçiçek Yağı	116.750	98.915.468	56.736	41.794.191	49.532	29.282.034	28.884	16.906.508
15.12.21.90	Ham Pamuk Yağı	831	123.205	77	67.842	--	--	3	2.160
15.12.29.90	Rafine Pamuk Yağı	15.570	10.161.275	4.200	2.723.346	4.144	2.075.744	2.709	1.107.233
15.16.20.91.00.11	Ambalajlı Pamuk Yağı	369	373.457	42	31.672	1	918	71	38.726
	Toplam Pamuk Yağı	16.770	10.657.937	4.319	2.822.860	4.145	2.076.662	2.783	1.148.119
15.15.21.90	Ham Mısır Yağı	38	42.814	36	41.063	71	73.083	43	26.940
15.15.29.90	Rafine Mısır Yağı	2.074	2.143.101	6.491	6.358.652	11.171	8.457.797	13.296	8.364.664
15.16.20.91.00.24	Ambalajlı Mısır Yağı	7.072	7.310.980	2.581	2.503.015	571	457.152	793	552.157
	Toplam Mısır Yağı	9.184	9.496.895	9.108	8.902.730	11.813	8.988.032	14.132	8.943.761
15.0710.90	Ham Soya Yağı	--	--	186	144.887	337	171.219	635	297.333
15.07.90.90	Rafine Soya Yağı	656	592.296	1.675	1.009.794	1.130	528.804	290	156.441
15.16.20.91.00.12	Ambalajlı Soya Yağı	27	25.653	725	446.736	2.985	1.500.377	234	155.690
	Toplam Soya Yağı	683	617.949	2.586	1.601.327	4.452	2.200.400	1.159	609.464
15.16.20.91.00.29	Ambalajlı Diğer Bitkisel Yağlar	3.189	2.680.874	274	253.019	158	134.980	111	89.369
	GENEL TOPLAM	146.576	122.369.123	73.023	55.374.127	70.100	42.682.108	47.069	27.697.221

KAYNAK : Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği

Sektör ihracatının ana kalemini ayçiçek yağı oluşturmaktadır. Ayçiçek yağını takip eden ikinci ürün ise dahilde işleme belgesi ile yurt dışından (ağırlıklı olarak ABD'den) ham yağ olarak ithal edilip nihai ürün haline getirildikten sonra ihracı gerçekleştirilen mısırozü yağıdır. Yağlı tohum ve ham yağ ithalatında uygulanan gümrük vergisi oranlarında dönem dönem yapılan değişiklikler, sektör ihracatında fiyat istikrarının sağlanmasını engellemekte, bu durum ise dış pazarlardaki tutunma çabalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Türkiye'nin bitkisel yağ ihracatının esas olarak bir düşüş trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni son dönemlerde ayçiçek tohumu

rekoltesinin gerek yurtiçinde, gerekse de yıllardır ayçiçek tohumu ithal ettiğimiz Rusya Federasyonu ve Ukrayna gibi ülkelerde düşük gerçekleşmesi sonucunda hammadde temin fiyatlarının dolar bazında %50'nin üzerinde artmasıdır. Bunun sonucu olarak sektörün Suriye, İsrail, Mısır, Romanya gibi geleneksel pazarlara gerçekleştirdiği ihracatın ciddi oranlarda gerilemesine yol açmıştır.

Diğer yandan Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Gürcistan gibi bazı Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçmeleri ile sözkonusu ülkelere gelen hemen her çeşit gıda ürünü talebinde büyük bir sıçrama yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak birkaç yıl süre ile bu ülkelere büyük bir artış gösteren gıda ürünleri ihracatının, Rusya Federasyonu'nda 1998 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında kesintiye uğradığı görülmektedir. Rus tüketicilerin son yıllarda diğer gıda ürünlerinde de görüldüğü gibi tercihlerini yerel ürünlerden yana kullanmaya başladığı gözlenmektedir. Nitekim, önceki yıllarda ithal ürünler sıvı yağ pazarının %80'ini oluştururken, bu oran son yıllarda %50'lere kadar gerilemiştir. İthal ürünlerin pazar paylarının azalmasında, yerel ürünlerin kalitelerini arttırmaları, markaların giderek tanınması ve ithal ürünlere göre daha ucuza satılmaları etkili olmuştur. Bunun sonucu olarak da, Türkiye'nin bu ülkeye gerçekleştirdiği bitkisel yağ ihracatı önemli ölçüde azalmıştır. Bu gelişmeler sonucu 2001 yılında sektörün yaptığı toplam ihracat, değer bazında 1998 yılı rakamlarının %77 altında gerçekleşmiştir.

Türkiye'de istikrarlı bir yağlı tohumlar politikasının sürdürülmemesi, sektörün hammadde ihtiyacının düzenli bir biçimde karşılanamaması sonucunu doğurmakta, bu da dış pazarlardaki tutunma çabalarını olumsuz bir biçimde etkilemektedir.

5.2. İthalat

Rafine bitkisel yağ üretimi 1.350 bin ton civarında gerçekleşen Türkiye'nin ham yağ ihtiyacı 1.400.000 ton civarında olup bunun ancak 400.000-450.000 tonu yurtiçi yağlı tohum üretimi ile sağlanmakta, geriye kalan miktar ise yağlı tohum

ve ham yağ ithalatı ile karşılanmaktadır. Söz konusu bu açığın kapatılmasına yönelik olarak yapılan ithalat, daha çok ham yağ şeklinde gerçekleştirilmektedir. Özellikle sadece rafinasyon kapasitesine sahip olan firmalar, ham yağ ithalatını tercih etmektedir. Ancak bu durum Türkiye'nin ham yağ üretimindeki atıl kapasitesinin artmasına neden olmaktadır

Türkiye'nin yıllar itibariyle gerçekleşen yağlı tohum ithalat miktarları aşağıdaki tabloda verilmektedir.

TABLO 11: YILLAR İTİBARIYLA YAĞLI TOHUM İTHALATI (TON)

Yıllar	Ayçiçek Tohumu	Soya Fasulyesi	Pamuk Tohumu	TOPLAM
1997	564.412	241.905	68.915	875.232
1998	678.415	285.193	114.621	1.078.229
1999	483.815	353.266	52.021	889.102
2000	483.551	361.139	177.415	1.022.105
2001	182.690	321.252	31.925	535.867

KAYNAK : Dış Ticaret Müsteşarlığı, EBİM Kayıtları.

Son yıllarda 900.000 -1.000.000 ton civarında gerçekleşen toplam yağlı tohum ithalatı, 2001 yılında bir önceki yıla göre %47.5 oranında azalarak 535.000 ton düzeyine gerilemiştir. Bu gerilemede, dünya ayçiçek tohumu üretiminde görülen azalma sonucunda fiyatların yükselmesi ve 2001 yılında ham yağ ithalatına getirilen vergi indiriminin etkili olduğu söylenebilir.

Ayçiçek tohumu ithalatında öne çıkan ülkeler Rusya, Ukrayna, Bulgaristan ve Uruguay olarak sıralanmaktadır. Soya fasulyesi ithalatında ise %85 gibi önemli oranla ABD ilk sırada yer almaktadır.

Türkiye'nin yıllar itibariyle gerçekleşen ham yağ ithalat miktarları da Tablo 12'de verilmektedir.

TABLO 12: YILLAR İTİBARIYLA GERÇEKLEŞEN BİTKİSEL HAM YAĞ İTHALATI (TON)

Yıllar	Ayçiçek Yağı	Mısırozü Yağı	Soya Yağı	Kolza Yağı	Palm ve Türevleri	TOPLAM
1997	227.945	83.576	164.379	1.586	271.348	748.834
1998	156.654	62.818	152.815	13.239	211.795	597.321
1999	131.970	76.761	165.956	21.722	163.542	559.951
2000	97.842	94.820	156.916	39.036	203.735	592.349
2001	133.434	91.391	154.578	12.241	301.438	693.082

KAYNAK : Dış Ticaret Müsteşarlığı, EBİM Kayıtları.

Türkiye'nin ham yağ ithalatı, yurtiçi yağlı tohumlar üretim miktarları ve ithalat rejimindeki değişmelere bağlı olarak yıldan yıla önemli farklılıklar göstermektedir. Örneğin 1997 yılında 228.000 ton düzeyinde gerçekleşen ham ayçiçek yağı ithalatı 2000 yılında, 1997 yılındaki düzeye göre %57 oranında azalarak 98.000 ton seviyesine kadar gerilemiştir. Bunun sonucu olarak da 1997 yılı itibariyle toplam ham yağ ithalatının %29'unu ayçiçek yağı oluştururken, bu oran 2001 yılında %17 düzeyine gerilemiştir.

2001 yılında ayçiçek tohumu rekoltesinin düşük gerçekleşmesi nedeniyle oluşan açık sonucunda Trakya Birliğin ham yağ satış fiyatlarında iki ay gibi kısa bir süre içerisinde %100 oranında artış görülmüştür. Bunun üzerine hükümetin ham ayçiçek yağ ithalatında uygulanan gümrük vergilerini, %37.2'den %32 seviyesine çekmesi sonucunda, ham ayçiçek yağ ithalatının bir önceki yıla göre %36 oranında artış kaydettiği görülmektedir. Aynı şekilde ham palm yağı ve türevlerinin ithalatında da bir önceki yıla göre %48 oranında artış görülmüştür. Ham palm yağı ithalatın yaşanan bu artışın en önemli nedeni ise diğer türlere göre gümrük vergisi en düşük ham yağ çeşidi olmasıdır. Ekonomik krizin etkisi ile düşen alım gücü, tüketicilerin görece olarak ucuz ürünlere yönelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda karışım yağları olarak adlandırılan ürünlerin talebinde görülen artış, sözkonusu yağın yapımında diğer bazı yağ çeşitleri ile birlikte kullanılan ham palm yağının ithalatının yükselmesine neden olmuştur.

Bu gelişmeler sonucunda 2001 yılı toplam ham yağ ithalatı 700.000 ton sınırına dayanmıştır. 2002 yılında da toplam ham yağ ithalatında bu seviyeye ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye'nin ham ayçiçek yağı ithal ettiği ülkelerin başında Ukrayna ve Bulgaristan gelmektedir. Ham soya yağında ise ABD'nin, toplam ithalat içinde %60 düzeyinde bir ağırlığı bulunurken, bunu Brezilya ve Arjantin izlemektedir.

Rafine yağ ithalatı ise esas olarak margarin üretiminde kullanılmak üzere ve oldukça düşük miktarlarda gerçekleşmektedir.

5.3. Dünya Bitkisel Yağ Ticareti

Dünya yağlı tohumlar tarımına, soya fasulyesi, yerbıstığı, ayçiçeği, kolza (kanola), mısır, zeytin, susam, palmiye tohumu, yağ keteni, aspir, hindistan cevizi ve hintyağı bitkileri konu olmaktadır. Tarımı yapılan bu bitkilerin dağılımına bakıldığında, ülkemizden tamamen farklı bir durum göze çarpmaktadır. Toplam 300 milyon ton düzeyinde gerçekleşen yağlı tohum üretiminin %53'ü soya fasulyesi, %13'ü kolza (kanola), %12'si pamuk tohumu, %10'u ayçiçeği, %7'si kabuklu yerbıstığı ve %5'i de palmiye çekirdeği, susam, başta olmak üzere diğer ürünlerden oluşmaktadır.

Dünya yağlı tohum üretiminin son yıllarda bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. 1998/99 sezonunda 294.6 milyon ton olan yağlı tohum üretimi, 1999/2000 sezonunda 303 milyon ton ve 2000/2001 sezonunda da 313 milyon ton seviyesine yükselmiştir. 2001/2002 sezonunda ise dünya yağlı tohum üretiminin 323 milyon ton olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir. 2002/2003 sezonu içinse bu rakamın, 328 milyon düzeyine ulaşması öngörülmektedir.

Bu yükselme esas olarak Güney Amerika soya üretimindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Bunun yanında Rusya ve Arjantin'de ayçiçeği üretiminin artış göstermesi, toplam yağlı tohum üretimindeki yükselmeyi desteklemektedir.

Dünya yağlı tohum ticaret hacminin ise 2002/2003 sezonu için 73 milyon ton civarında gerçekleşeceği öngörülmektedir. Dünya yağlı tohum ticareti içerisinde ağırlıklı paya sahip olan soya için Çin'in ithalat hacmi artarken, toplam ihracatın tek başına %40'ını gerçekleştiren ABD'nin ihracatında son dönemde bir azalma

görülmektedir. Buna karşılık Brezilya ve Arjantin'in ihracatında ise artış kaydedilmektedir.

Dünya yağlı tohum üretimindeki artışlara paralel olarak dünya bitkisel yağ üretiminin de bir artış trendi içerisinde bulunduğu görülmektedir. Dönemler itibariyle gerçekleşen Dünya rafine bitkisel yağ üretim ve tüketim miktarları Tablo 13'de verilmektedir.

TABLO 13: DÜNYA BİTKİSEL YAĞ ÜRETİM/TÜKETİM MİKTARLARI (Milyon Ton)

Üretim	1997/98	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03*
Soya	22,86	24,65	24,74	26,80	28,72	29,85
Palm	17,07	19,25	21,80	23,93	24,88	25,37
Ayçiçek	8,33	9,18	9,63	8,41	7,57	8,32
Kolza	11,32	11,81	13,64	12,96	12,20	11,41
Pamuk	3,76	3,57	3,57	3,52	3,82	3,56
Yerfıstığı	4,17	4,44	4,15	4,30	4,75	4,51
Hindistancevizi	3,41	2,71	3,34	3,63	3,26	3,23
Palm çekirdeği	2,26	2,43	2,75	2,95	3,11	3,17
Toplam	73,18	78,04	83,62	86,50	88,31	89,42
Tüketim						
Soya	22,55	24,50	24,18	26,36	28,63	30,06
Palm	17,36	17,80	20,70	23,89	24,84	25,27
Ayçiçek	8,37	8,76	9,22	8,62	7,70	8,23
Kolza	10,97	11,39	13,16	12,84	12,36	11,57
Pamuk	3,77	3,61	3,58	3,50	3,84	3,60
Yerfıstığı	4,16	4,46	4,10	4,25	4,69	4,49
Hindistancevizi	3,34	3,00	2,94	3,63	3,50	3,33
Palm çekirdeği	2,16	2,45	2,71	2,66	2,97	3,12
Toplam	72,68	75,97	80,59	85,75	88,53	89,67

Kaynak: United States Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service

(*): 2001/2002 sezonu miktarları tahmin, 2002/2003 sezonu rakamları ise öngörüldür.

1997/98 sezonunda 73 milyon ton olan dünya bitkisel yağ üretiminin, 1999/2000 sezonunda 83.6 milyon ton ve 2000/2001 sezonunda da 86.5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bitkisel yağ üretiminin 2001/2002 sezonunda, 88.3 milyon ton düzeyinde gerçekleştiği tahmin edilmektedir. 2002/2003 sezonu içinse 90 milyon ton civarında üretim öngörülmektedir.

Dünya bitkisel yağ üretimindeki artışın temel nedeni soya ve palm yağlarında görülen üretim artışıdır. Bu artışlara paralel olarak fiyatlarda düşme ve buna bağlı olarak sözkonusu yağların tüketiminde de bir artış kaydedilmektedir.

Soya, palm ve kolza yağları dünya bitkisel yağ üretimi ve tüketimindeki toplam %75'lik payları ile önemli ürünler olarak sıralanmaktadır.

Dünya bitkisel yağ ticaret hacminin yıllar itibariyle izlediği seyir de Tablo 14'de verilmektedir.

TABLO 14: DÜNYA BİTKİSEL YAĞ İHRACAT /İTHALAT MİKTARLARI (Milyon Ton)

İhracat	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03
Soya	8,17	7,26	7,95	9,10	10,17
Palm	12,75	14,37	16,80	17,75	17,79
Ayçiçek	3,80	3,76	2,97	2,62	2,87
Kolza	2,98	3,06	2,57	2,43	2,29
Pamuk	0,16	0,18	0,17	0,16	0,14
Yerfıstığı	0,26	0,31	0,31	0,31	0,25
Hindistancevizi	1,21	2,12	1,85	1,63	1,75
Palm çekirdeği	0,93	0,98	1,16	1,33	1,35
Toplam	30,26	32,04	33,78	35,33	36,61
İthalat					
Soya	7,85	7,05	7,59	8,91	9,92
Palm	12,23	13,79	16,84	17,49	17,83
Ayçiçek	3,56	3,42	3,00	2,55	2,78
Kolza	2,61	2,67	2,59	2,41	2,32
Pamuk	0,19	0,18	0,17	0,15	0,18
Yerfıstığı	0,28	0,26	0,26	0,25	0,22
Hindistancevizi	1,35	1,71	2,01	1,81	1,80
Palm çekirdeği	0,98	0,99	1,05	1,15	1,24
Toplam	29,05	30,07	33,51	34,72	36,29

Kaynak: United States Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service
 (*): 2001/2002 sezonu miktarları tahmin, 2002/2003 sezonu rakamları ise öngörüdür

Son yıllarda Dünya bitkisel yağ ticaret hacminin de artan bir trende sahip olduğu görülmektedir. 1998/99 sezonunda 30 milyon ton civarında bulunan dünya

bitkisel yağ ticaret hacmi, 2002/03 sezonunda 36.5 milyon ton düzeyine yükselmesi öngörülmektedir.

Bitkisel yağ ticaretinin ürün gruplarına göre dağılımına bakıldığında, palm yağının toplam ticaret içerisinde yaklaşık %50 oranında bir paya sahip olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise %27 düzeyindeki payı ile soya yer almaktadır. Soya yağı büyük ölçüde üretici ülkelerdeki yerel nüfus tarafından tüketilmektedir. Buna karşılık palm yağı daha çok Asya Pasifik ülkelerinde üretilmekte ve bu ülkelerin üretim fazlası ihraç edildiğinden dünya ticaretine daha fazla konu olmaktadır.

Dünya bitkisel yağ ticaretinde ithalatçı olarak öne çıkan ülkeler Hindistan, Çin Pakistan, Nijerya, İran Mısır olarak sıralanmaktadır. Buna karşılık palm yağında Malezya ve Endonezya; Soya yağında ise Arjantin, Brezilya ve ABD önemli ihracatçı ülkeler olarak sıralanmaktadır.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye’de ülke şartlarına uygun ve istikrarlı bir “yağlı tohumlar tarım politikası”nın sürdürülememesi, yıllardır devam eden bitkisel yağ açığının her yıl giderek artmasına neden olmaktadır. Petrolden sonra en fazla döviz ödediğimiz ithalat kalemlerinden biri olan yağlı tohumlar ve bitkisel ham yağlar dış alımı için her yıl 650 milyon \$ civarında döviz ödenerek bir milyon tona yakın bitkisel ham yağ ve yağ karşılığı yağlı tohum ithal edilmektedir. Ayçiçek tohumu üretimini teşvik amacıyla yıllardan beri uygulanan yüksek alım fiyatı, Trakya Birlik ve Karadeniz Birlik’e verilen düşük faizli kredi imkanları ve ithalatta alınan yüksek gümrük vergisi ile yapılan korumacılık, istenilen sonuçları vermemiş ve yağ açığı artarak devam etmiştir.

Yağlı tohumlar üretiminin esasen yetersiz olduğu Türkiye’de, son yıllarda ekim alanlarının azalmaya devam etmesi ve yağışların yeterli düzeyde

gerçekleşmemesi, rekoltenin giderek düşmesine yol açmıştır. Bu durum sektörün dışa bağımlılığını artıran bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uygulanan her türlü teşvik tedbirlerine rağmen yıllardır mevcut ürünlerle yağlı tohumlar alanındaki açığın giderilememesi, alternatif ürünlerin devreye sokulmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda hem kışlık hem de yazlık çeşidi bulunan kolzanın, yağlı tohumlar tarımında ciddi bir alternatif olabileceği düşünülmektedir. Kolza ve benzeri ürünlerin ülkemiz iklim koşullarına uygunluğunun araştırılarak, yaygın bir biçimde ekiminin sağlanması, sektörün dışa bağımlılığının aşılması ve yağlı tohum işlemedeki atıl kapasitenin değerlendirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Çeşitli dönemlerde ayçiçeği tohumu ve ürünleri ile rakip ürünler için uygulanan gümrük vergileri arasındaki ciddi farklar, bu yağların ithalatında zaman zaman kaçakçılık veya yanlış beyan söylentilerini gündeme getirmektedir. Benzer amaçlı ve yerine göre birbirinin yerine ikame edilebilen yağlar için farklı gümrük vergisi uygulanmasının da haksız rekabete yol açtığı belirtilmektedir. Diğer yandan bitkisel ham yağlar ithalatında çok farklı gümrük vergisi uygulanması, ayçiçek yağının soya adı altında yurda sokulması gibi çeşitli kanunsuz girişimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Haksız rekabete neden olan diğer bir uygulama ise zeytinyağında %1 olan KDV'nin, zeytinyağı dışındaki diğer bitkisel yağlarda %8 olarak belirlenmiş olmasıdır. Bu uygulamanın, sektördeki faturasız mal satışlarının en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Söz konusu olumsuzlukların aşılabilmesi için, sektörün alternatif ürünleri için farklı gümrük vergisi ve KDV uygulamalarının kaldırılması gerekmektedir.

Birliklerin (Trakya ve Karadeniz) hem kooperatifçilik hem de sanayicilik yapması sonucu sektörde haksız rekabet bir anlamda devlet eliyle gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Bu nedenle Birliklerin sanayi kuruluşları, kooperatifler bünyesinden ayrılması gerektiği belirtilmektedir.

Sektörün karşılaştığı diğer bir sorun ise “dolumcu” olarak bilinen ve tankerlerle aldıkları rafine yağı ilkel şartlarda tenekelere dolduran insanların varlığıdır. Rafine sıvı ayçiçek yağının dökme olarak taşınması ve hiçbir prosten geçirilmeden sıhhi olmayan şartlarda kaplara doldurularak satılması, halk sağlığı açısından büyük risk taşımaktadır. Bu uygulamanın önlenmesi için, içme suyu satışlarında olduğu gibi sıvı yağların üretildikleri yerde ambalajlara dolum yapılması şartının getirilmesi gerekmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde serbest piyasa ekonomisinin uygulamaya başlanması ile başta Rusya Federasyonu olmak üzere sözkonusu ülkelere, ülkemizde üretilen gıda ürünlerine yoğun bir talep yaşanmıştır. Bu dönemde bitkisel yağ sanayi sektörünün de bu ülkelere ciddi düzeylerde ihracat gerçekleştirdiği görülmektedir. Ancak Rusya Federasyonu'nda 1998 yılında başlayan ekonomik krizle birlikte sözkonusu ülkeye gerçekleştirilen ihracat durma noktasına gelmiştir. Son dönemde Rusya Federasyonu'nda tekrar büyüme sürecine girilmesine rağmen sektörün bu ülkeye gerçekleştirdiği ihracatta bir hareketlenme yaşanmamıştır. Bunun temel nedeni bu süreçte Rus tüketicilerin gıda ürünlerinde tercihlerini, yerel ürünlerden yana kullanmaya başlamasıdır. Rusya pazarında ciddi bir potansiyelin bulunmasına rağmen tüketicilerin gıda ürünlerinde tercihlerini yerel ürünlerden yana kullanmaya başladıkları hususu gözönüne alındığında, bu ülkeye yönelik olarak ortak yatırım ve fason üretim imkanlarının zorlanması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ayçiçek Yağı ve Ham Yağ Fiyatlarının İşkolu Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi, Pamukbank Kredi Risk Yönetimi Bölümü
- Bitkisel Yağlar, Gıda 2000 Dergisi, Ocak 2002
- Dış Ticaret İstatistikleri, EBİM Kayıtları, Dış Ticaret Müsteşarlığı
- Dış Ticaretimizde Açık Verdiğimiz İlk On Ülke, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Haziran 1996
- Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, Muş İli Ayçiçeği Yağı Tesisi Ön Fizibilite Etüdü, DPT, 2000
- DÖLEKOĞLU Türker, Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 2001/2002, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ağustos 2001
- Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yıllık Programları Destekleme Çalışmaları, DPT, Muhtelif Yıllar
- Gıda Dergisi, Ağustos 2000
- Gıda Sektörü Araştırması, İMKB, 1996
- Gıda Teknolojisi ve Tarım Dergisi, Eylül-Ekim 1999
- Rusya Federasyonu Bitkisel Sıvı Yağ Pazarı, T.C. Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Kasım 2001
- Turkey Oilseed and Products Sunflowerseed and Products Update 2002, United States Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service, September 2002
- Türkiye'de Yağlı Tohumlar Pazarı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Eylül 1999
- VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Bitkisel Yağ Sanayi Özel İhtisas Komisyonu, Bitkisel Ham ve Rafine Yağlar Alt Komite Raporu, DPT, 2000

